

Archeologisch onderzoek van de Lousbergfabriek aan de Seminariestraat

door Bert Acke¹

Inleiding

Van 9 juli 2003 tot 8 september 2003 vonden er opgravingen plaats in de tuin van de Sint-Bavoschool langsheen de Reep.

Dit onderzoek kaderde in de voorbereidende werkzaamheden voor de realisatie van de parkeergarage Gent-Reep.

De opgravingen werden gerealiseerd door de N.V. Seminpark, in samenwerking met het Stedelijk Parkeerbedrijf, de Zusters van Liefde, het Sint-Bavo-instituut, het aannemersbedrijf N.V. Wyckaert, het Architectenbureau Bernard Van Acker & partners, en de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent ².

Bij het archeologisch vooronderzoek werd onder andere een gedeelte van de funderingen van de voormalige Lousbergs-stoffenfabriek blootgelegd.

Reep

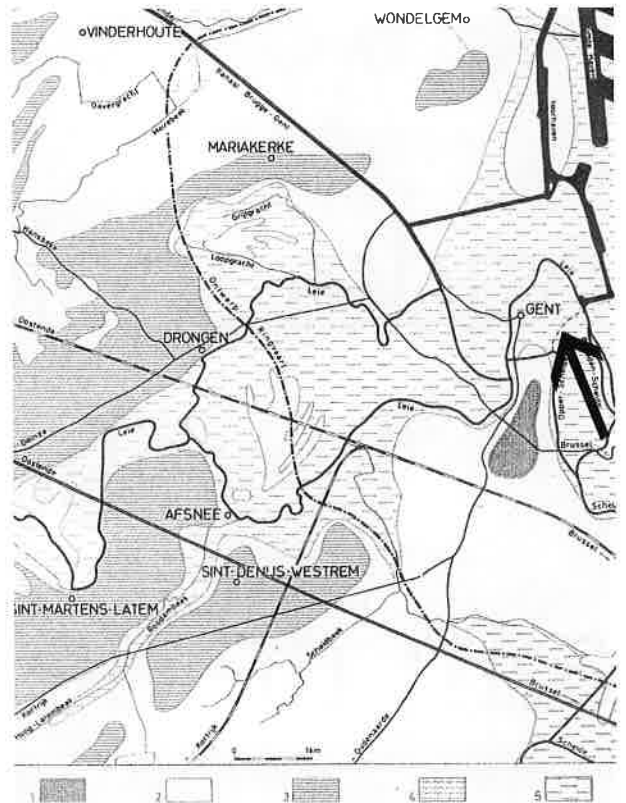
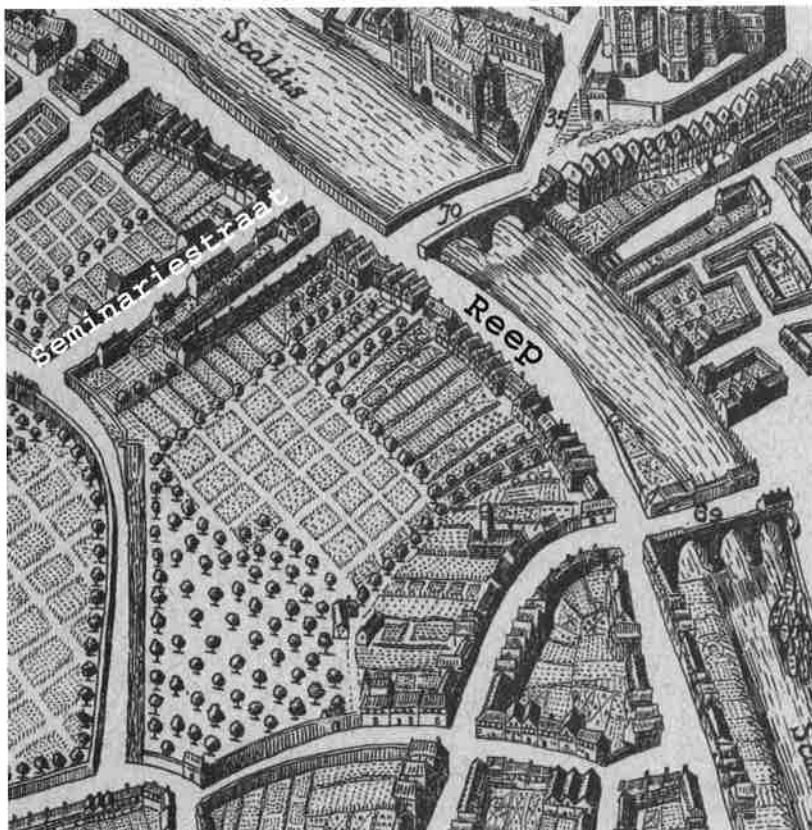
Seminariestraat

De kadastrale gegevens voor het onderzochte perceel zijn: afdeling 4, sectie D, perceel 1065p2. Het onderzoeksvlak was west-oost georiënteerd, haaks op de Reep en evenwijdig aan de Seminariestraat, en viel uiteen in twee sleuven: sleuf A was 13 meter lang en 3 meter breed, de afmetingen van sleuf B bedroegen 104 bij 3 meter. Op deze manier werd bijna de gehele lengte van de toekomstige parking bestreken.

Topografie

Het onderzoeksgebied bevindt zich in het alluvium van de Schelde. Toen de Reep, een deel van de Schelde, nog niet was gekanaliseerd, zoals nu het geval is, kende de rivier een meer kronkelend verloop en was er nog een groot verschil tussen winter- en zomerbedding. Bij overstromingen zette de Schelde dikke pakketten alluviale klei af op het overstroome gebied. Zo vormde zich na herhaaldelijke overstromingen een dikke kleilaag boven op de moederbodem.

De locatie Seminariestraat, aan de Schelde en tegenover de Sint-Baafskathedraal, naar de kaart van Hendrik Hondius, 1641
(foto Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Reliëf- en landschapskaart van SYS C. e.a., 1963, figuur 2, p. 16.: (1) lokaal heuvellandschap, (2) landschap van dekzanden, (3) landschap van lokale dekzanden, (4) duinlandschap, (5) alluviaal landschap.

Algemeen overzicht op sleuf B, naar het oosten
(foto B. Acke, Zelzate)

Het is deze klei die over het gehele opgravingsoppervlak, als onderste laag werd aangetroffen. Het terrein kent een stijgend verloop naar het oosten toe. Aan de kant van de Reep bevindt men zich 7,24 meter boven de zeespiegel, terwijl het niveau aan de oostzijde van de tuin, tegen de Lange Boomgaardstraat, oploopt tot 7,52 meter.

Historisch overzicht

De locatie waar het onderzoek plaatsvond, behoort tot de wijk Overschelde, een gebied dat in 1254 bij de bestaande stad Gent werd gevoegd.

In de onmiddellijke nabijheid van de opgravingplek lag het Hof ter Wyngaarde, een torenvormig gebouw te midden van een omgrachting, dat mogelijk teruggaat tot de 13de eeuw. De resten van deze woontoren bevinden zich vermoedelijk onder het wegdek van de Keizer Karelstraat ³.

Archeologische gegevens over de middeleeuwse situatie in deze wijk blijven evenwel summier, daar tot voor kort het bodemarchief nog nooit was onderzocht.

Algemeen overzicht op sleuf B, naar het westen

(foto B. Acke, Zelzate)

Voor de latere ontwikkeling in de wijk Overschelde is er al wat meer informatie. Op een kaart van Hondius uit 1641 is te zien dat de onderzoeksplaats is afgebeeld als tuin, terwijl langsheen de huidige Reep en Seminariestraat huizen zijn getekend. Evenwijdig aan de Seminariestraat is bovendien nog een steegje zichtbaar, met bebouwing aan weerszijden.

In 1699 vestigde zich langsheen de Reep een kloosterorde van capucinessen. De twee identieke trapgevels binnen het huidige Sint-Bavo-areaal getuigen van deze kloosterfase. Los van het klooster zijn ook nog twee prachtige 18de-eeuwse gebouwen bewaard, het zogenoemde Hotel Van Eersel: het eigenlijke herenhuis van 1746 en het bijgebouw van 1758 ⁴. Beide gebouwen werden opgetrokken in opdracht van kanunnik Govardus Gerardus Van Eersel, later 16de bisschop van Gent (1772-1778). Onder Jozef II werd het klooster opgeheven en in 1784 verkocht aan stoffenfabrikant Van Poppelen. De kloosterzusters keerden echter terug in 1790 en zij herstelden de gebouwen. Dit tweede verblijf was van korte duur, want in 1796 werden de capucinessen verjaagd door de Fransen, die vervolgens de gebouwen beschadigden.

Het terrein waar de opgravingen gebeurden, was gedurende de 18de eeuw in gebruik als (klooster)tuin.

De voormalige kloosterpanden werden in 1813 heringericht als fabriek voor koopman Gomard Verheggen. De fabrieksgebouwen kwamen daarna in handen van Ferdinand Lousbergs (1799-1859) die in 1825 het complex grondig verbouwde en er een uitgestrekte katoenspinnerij en -weverij oprichtte ⁵. Deze stoffenfabriek bevond zich op het terrein gevat tussen de Reep, de Seminariestraat, de Lange Boomgaardstraat en de vanaf 1837 aangelegde Keizer Karelstraat. Waar zich nu de speelplaats en de tuin van de Sint-Bavoschool bevinden, stonden vanaf het tweede kwart van de 19de eeuw massieve fabrieksgebouwen, sommige wel vijf verdiepingen hoog. Resten van funderingen van de fabriek

werden bij de opgravingen dan ook overvloedig aangetroffen. Een deel straatgevel langsheen de Reep en tot voor kort de fabrieksmuur in de Seminariestraat waren nog duidelijke overblijfselen van de Lousbergfabriek.

Nadat de toenmalige katoenfabriek in handen was gekomen van de Zusters van Liefde werden de gebouwen in 1933 gedeeltelijk gesloopt en heringericht als school. Tevens legde men dan een tuin aan. De afbraakwerken zouden uiteindelijk twee jaar in beslag nemen.⁶

Drie foto's van de afbraak van de Lousbergfabriek

(foto's Sint-Bavo, Gent)

Onder: beerput in sleuf A, naar het zuiden

(foto B. Acke, Zelzate)

Oudste sporen⁷

Hoewel veel (post)midleeeuwse sporen vernietigd werden door de massieve funderingen van de 19de-eeuwse fabrieksgebouwen, konden toch nog wat oudere sporen worden blootgelegd. Deze bevonden zich vooral in het westelijke deel van het onderzoeksgebied, onder de minder diep gefundeerde weverijgebouwen. Direct onder de fabrieksfunderingen werd een donker pakket aangesneden dat heel wat keramiek en dierlijk botmateriaal bevatte. Deze laag, die in beide sleuven werd aangetroffen, is vermoedelijk 18de-eeuws en te koppelen aan de kloostertuin uit die periode. Sleuf A leverde verder enkele interessante bakstenen structuren op, die door de kleinschalige opzet van het vooronderzoek echter nog niet goed te duiden zijn. Een muur met afronding is mogelijk een afsluitmuur van de kloostertuin. Een andere bakstenen muur kan, afgaand op het baksteenformaat, 16de-eeuws zijn, maar de functie ervan is onduidelijk. Net ten westen van deze muur bevond zich een noord-zuid gericht gewelf, dat bij nader onderzoek een beerput bleek te zijn.

De put had een bruinzwarte humeuze vulling met daarin heel wat aardewerk, glas, dierenbeenderen, oesterschelpen, pijpjes, zaden, visgraten, en zo meer. De vondst van een loden zegel van paus Clemens X (1670-1676) en enkele mooi versierde drinkglazen laten vermoeden dat de put behoorde tot het klooster en niet de beerput was van een gewoon gezin.

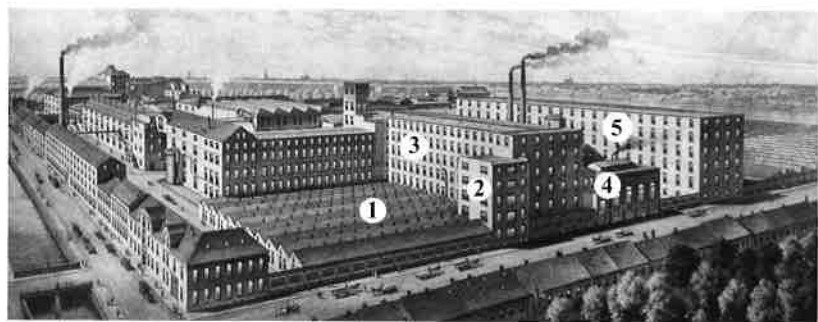
Toch is voorzichtigheid geboden, aangezien enkele voorwerpen waarschijnlijk 17de-eeuws zijn (waaronder de zegel!) en niet overeenstemmen met de datering van het klooster (vanaf 1699). Verder onderzoek brengt hier hopelijk meer duidelijkheid. Vermelden we tenslotte nog de vondst van een oost-west gerichte greppel in sleuf A met daarin heel wat aardewerk en botmateriaal (15de eeuw?). Onder deze greppel werd de alluviale klei aangesneden.

De Lousbergfabriek

Zowel in sleuf A als in sleuf B werden op geringe diepte onder het huidige oppervlak de funderingsresten van de voormalige katoenfabriek aangetroffen.

Bij de afbraak in de jaren dertig van de vorige eeuw heeft men de funderingen laten zitten en afgedekt met een puinpakket van ongeveer een 0,5 meter dikte. Een lithografie uit het Stadsarchief en het MIAT⁸ toont een overzicht op de fabriek, gezien vanaf de Seminariestraat. Van links naar rechts kan men de lage gebouwen van de weverij herkennen, vervolgens de conditioneringstoren met ernaast een eerste spinnerij, dan de stookruimten en helemaal rechts een tweede spinnerij. Van al deze gebouwen werden bij de opgravingen funderingen aangetroffen.

Resten van de weverij werden in beide sleuven teruggevonden. Het ging voornamelijk om bakstenen pijlertjes met daartussen overblijfselen van een afwateringssysteem. De pijlers hadden een vierkante vorm (ongeveer 70 x 70 cm) en stonden in een oost-west georiënteerde lijn op circa 3 meter van elkaar. Elke pijler diende als onderbouw voor een gietijzeren zuil. Deze zuilen droegen de dakconstructie van de weverij (zogenaamde sheddaken) en zorgden tegelijkertijd voor de afwatering van het dak.

Gezicht op de Lousbergfabriek vanaf de huidige Seminariestraat met aanduiding van de belangrijkste fabrieksgebouwen:

(1) weverij, (2) conditioneringstoren, (3) spinnerij 1, (4) machinekamer, (5) spinnerij 2

(Stadsarchief, Fonds De Keyzer, datering onbekend & MIAT, Gent)

Resten van de weverij in sleuf B: let op het ingenieus regenafvoersysteem van de sheddaken via holle gietijzeren zuilen steunend op bakstenen funderingen en horizontale aardewerken afvoerpijpen, naar een grote gemetselde rioolbuis.

(foto B. Acke, Zelzate)

Het regenwater werd opgevangen in een riolering die tussen de verschillende pijlers liep. Deze riolering bestond zowel uit gemetselde onderdelen als uit aardewerken buizen van zo'n 30 cm lengte. Het regenwater kwam vervolgens terecht in een grote, gemetselde rioolbuis (noord-zuid gericht); van hieruit ging het dan naar de Seminariestraat.

Het middendeel van sleuf B werd gekenmerkt door een grote citerne, een massieve muur en een wirwar van kanaaltjes. De muur, oost-west gericht en 1 meter breed, was de funderingsmuur van de eerste spinnerij, een gebouw van vijf verdiepingen hoog, dat haaks op de weverijgebouwen stond. Bij het spinproces kwam een reststof vrij, die met behulp van water uit de spinnerij werd weggespoeld. Dit spoelwater, samen met het stof, kwam via het complex van bakstenen kanaaltjes terecht in een breed afvoerkanaal en werd vervolgens verzameld in de grote citerne. Deze citerne was gelegen onder de conditioneringstoren, een gebouw ten westen van de spinnerij.

In het oostelijke deel van sleuf B werden de restanten van de stookruimte aangesneden. Er werd een systeem van verschillende kamertjes aangetroffen, waarin bij het uitgraven heel wat ijzeren voorwerpen werden gevonden. De kamertjes, veertien in totaal, waren opgedeeld in twee oost-west rijen van telkens zeven compartimenten. In de noordelijke rij kamertjes bevonden zich de stookketels, noord-zuid gericht en met de voorkant rustend op tussenmuren met een halfcirkelvormige uitsprong.

De zuidelijke rij kamers werd gebruikt als controleruimte: via een ijzeren plaat kon men in deze kamers afdalen indien een van de zeven ketels stuk was of moest worden gereinigd. Helemaal oostelijk in sleuf B werd ook nog een massieve funderingsmuur van de tweede spinnerij opgegraven.

Slotbeschouwing

De opgravingen die in de zomervakantie van 2003 plaatsvonden in de tuin van de Sint-Bavoschool in Gent, hebben voor het eerst een inzicht gegeven in het archeologisch bodemarchief van de wijk Overschelde.

Heel wat oudere sporen waren op het terrein echter vernietigd door de 19de-eeuwse Lousbergfabriek, een textielbedrijf waarvan de massieve funderingsresten werden teruggevonden in de ondergrond. Deze funderingen maakten het mogelijk om zich ter plaatse een beeld te vormen van dit katoenbedrijf. In de westelijke hoek van het terrein bevonden zich de lage gebouwen van de weverij; meer naar het oosten lagen de spinnerijen en de stookruimtes.

De massieve muren van de spinnerijen waren 1 meter dik en gingen meer dan 2 meter diep in de grond. Waar eens de tuin van de Sint-Bavoschool lag - de werken voor de parking zijn ondertussen volop bezig - stonden in de 19de en begin 20ste eeuw fabrieksgebouwen van vijf verdiepingen hoog met torenhoge schouwen en was er een bedrijvigheid van jewelste.

Kortom, een beeld dat men zich nu maar moeilijk kan voorstellen. Onder de minder diep gefundeerde weverijgebouwen werden ook oudere sporen aangetroffen: bakstenen muren, een beerput en een greppel.

Resten van de omgrachting van het middeleeuwse Hof ter Wyngaarde werden bij dit archeologisch onderzoek niet aangesneden. Het vele materiaal gevonden bij het onderzoek moet nog worden bestudeerd, zodat het waarschijnlijk is dat de bovenvermelde gegevens in de toekomst kunnen worden aangepast of verfijnd.

Ook de archeologische resten die bij het uiteindelijke uitgraven van de parking ongetwijfeld zullen worden blootgelegd, vooral in het westelijke deel, zullen een nieuw licht werpen op de occupatiegeschiedenis van dit stukje Gent.

Noten

¹ Projectarcheoloog Bert Acke, Sint-Sébastienstraat 12, 9060 Zelzate, tel. 09/345 74 91 GSM 0485/61 93 23

² Graag richten we een dankwoord aan de vele mensen die mee instonden voor het vlotte verloop van het onderzoek, in het bijzonder Hans Bobelyn, Olivier Van Hulle, Patrick De Schamphelaere, Koen De Groote (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium), Luc Bauters (provinciaal archeoloog), Guido Deseijn (Museum voor Industriële Archeologie en Textiel), Wout De Vuyst (v.z.w. Gent Cultuurstad), historicus Daniel Lievois, en medewerkers van de Dienst Stadsarcheologie. Aan de realisatie van deze bijdrage verleenden Georges Antheunis, Marie Christine Laleman en Peter Steurbaut hun medewerking.

³ DESEIJN, 1988, pp. 65-76.

⁴ DECAVELE, 1984, p. 84; DE KEGE, 1992, p. 191.

⁵ DECAVELE, 1980, p. 124-125; CAPITEYN, 1983, p. 84; LEKENS, 2001, p. 81-82.

⁶ Voor een meer gedetailleerde geschiedenis, zie: DESEYN, 1991, pp. 153-155 en VAN AERSCHOT (red.), 1979, p. 351.

⁷ Merk op dat het gevonden materiaal nog uitgebreid moet worden onderzocht bijgevolg zullen de hiernavolgende dateringen ongetwijfeld nog kunnen worden aangepast of verfijnd.

⁸ Stadsarchief Gent SAG), Fonds De Keyzer, VI. & MIAT (Museum voor Industriële Archeologie en Textiel)

Rechtsboven: resten van de stookruimte in sleuf B

(foto B. Acke, Zelzate)

Rechts onder: doorkijk vanuit de Keizer Karelstraat, rechtover het stadspaleis Lousbergs-de Hempinne, naar de fabrieksgebouwen
(repro MIAT van postkaart)

Bibliografie

CAPITEYN A, e.a. *Gentse torens achter rook van schoorstenen. Gent in de periode 1860-1895*, Gent, 1983.

DECAVELE J., e.a., *Franse franje naar Gentse maat*, Gent, 1984.

DECAVELE J., PAIRON E. & VAN DE WIELE J., *Een vreemde eend in de Belgische bijt. Gent in de periode 1830-1860*, Gent, 1980.

DE KEGEL A, e.a., *Beschermde monumenten stads- en dorpsgezichten en landschappen in Oost-Vlaanderen. Arrondissement Gent*, Gent, 1992.

DESEIJN G., *Gids voor Oud Gent*, Antwerpen, 1991.

DESEIJN G., *Een verdwenen merkwaardige rondstructuur in de wijk Overschelde (Gent)*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1988, jg. 12 nr. 3, pp. 65-76.

LEKENS L. & DECAVELE J., *Het Campo Santo in 131 levensverhalen*, Gent, 2001.

SYS C. & VANDENHOUDT H., *De bodemkaart van België. Verklarende tekst bij het kaartblad Gent 55 W*, Gent, 1963.

VAN AERSCHOT S. (red.), *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 4nb. Stad Gent. Noord-Oost*, Gent, 1979.

Gand - Les Etablissements Loosbergs.

Onherroepelijk verloren?

De modernistische landschapstuin van het Sint-Bavo-instituut door Canneel-Claes (1935)

Staat de bij generaties studenten bekende schooltuin van het Sint-Bavoinstituut op het punt definitief te verdwijnen voor de aanleg van een ondergrondse parking?

Eens was deze tuin de fraaiste privaattuin, en op het Baudelolopark na de grootste groenzone van de Gentse stadskern. Daarenboven is deze tuin de enige in Vlaanderen bekende Interbellum-realisatie van de befaamde Belgische tuinarchitect Canneel-Claes.

Jean Canneel-Claes (geboren 1909 te Schaarbeek) behaalde in 1929 zijn diploma als tuinarchitect aan het *Institut Supérieur des Arts Décoratifs* te Brussel waar ondermeer Louis Van der Swaelmen een der progressiefste leerkrachten was. Samen met J. Buyskens werkte hij in 1935 mee aan de groenaanleg van de wereldtentoonstelling op de Heizel. Hij was één van de stuwende krachten van de *Association Internationale des Architectes de Jardins Modernistes*, waarvan hij bij de oprichting in 1938 de eerste secretaris werd.

Met de groenaanleg van de *Exposition Internationale de l'Eau* te Luik vergroot hij in 1939 zijn faam als tuinarchitect. Daardoor wordt hij in 1941 benoemd tot raadgever bij het Commissariaat-generaal van de dienst Stedebouw en Architectuur. In 1944 werkt hij in de hoedanigheid van architect-urbanist op de administratie van Stedebouw te Brussel. Als hoofd van de dienst Landschappen is hij bij het Commissariaat-generaal één der verantwoordelijken voor 's lands wederopbouw.

Tijdens de oorlogsjaren had hij eveneens een bloeiende privé-praktijk. Na de oorlog doceert hij achtereenvolgens aan de Provinciale Tuinbouwschool van Brabant en vanaf 1948 aan het *Institut Supérieur et International d'Urbanisme Appliqué*.

Van zijn naoorlogse periode, werkzaam als stedenbouwkundige, is weinig bekend. Tussen 1950 en 1962 werkt hij wel als architect-urbanist op de technische dienst stedenbouw te Leopoldstad in het toenmalige Belgisch Kongo. Na zijn terugkeer in België kan hij echter enkel nog tot 1966 aan de slag als architect voor het ontwerpen van goedkope woningen.

"Tijdens het interbellum was Jean Canneel-Claes één van de meest vooruitstrevende Belgische tuinarchitecten. Zijn modernistische tuinen vormden een perfect geheel met het gebouw.

Hij wordt beschouwd als de grondlegger van de functionele tuin in België. Hij werkte samen met modernistische architecten als L.H. De Koninck, H. Hoste en Le Corbusier. Zijn bekendste tuinen uit die periode zijn zijn eigen tuin te Oudergem 1931 (verdwenen), de binnentuin St-Raphael te Leuven 1934, de tuin van St-Bavo Humaniora te Gent 1935, een tuin in Sint-Pieters-Woluwe 1936 en een tuin te Liedekerke 1938..."

(De MEYERE S., *De tuin van de Sint-Bavoschool Gent*. Sint Lucas, 1994, onuitgegeven thesis)

Het archief van Jean Canneel-Claes is gelukkig bewaard gebleven in het *Archives d'Architecture Moderne (AAM)*" (<http://www.aam.be/fr/mainfr.html>).

Voorpagina tijdschrift Batir 15 november 1934. Eigen woning van Canneel-Claes te Ukkel
(verzameling AAM, Busset)

Foto's tuin Sint-Bavo Gent 1935
(foto's De Meyere, 2000)

De tuin van het Sint Bavo Humaniora, aangelegd in 1935, bezit vele kenmerken van een modernistische tuin. De nog jonge Jean Canneel-Claes (toen 26 jaar) realiseerde hier vermoedelijk zijn grootste privaat-tuin (1,5ha).

De tuin is aangelegd op de gronden van het oude capucinessenklooster, gronden in de 19de eeuw grotendeels volgebouwd met de textielfabriek Lousbergs-de Hemptinne. In 1933 verwierven de Zusters van Liefde het grootste deel van de eigendommen van NV Lousbergs. In de lente van 1935 was de sloop van de oude bedrijfsgebouwen beëindigd en werd begonnen met de realisatie van de tuin naar ontwerp van Canneel-Claes.

Dit ontwerp accentueerde aanvankelijk enkel de bestaande gebouwen langs de Reep, onder andere het 18de-eeuwse Hotel Van Eersel en aanpalende huizen. De centrale as van het eerste tuingedeelte werd loodrecht gericht op de inplanting van deze gebouwen. Deze as vormde samen met de 'populierenlaan' een lange wandelpiste. Drie zijlanen gaven uit op halfcirkelvormige terrassen met banken. Deze zijassen werden afgewerkt voordat de latere gebouwen geconcipeerd werden. Zodoende ontbreekt enigszins de samenhang tussen de tuinstructuur en de nadien opgetrokken vleugels van de school.

Deze modernistische tuin moest in een oogopslag te bevatten zijn. Canneel voorzag de aanleg dan ook zoveel mogelijk open. Het gazon vormt een geheel met het bloemperk over de volledige lengte van de tuin. De aldus bekomen rechthoekige vorm is slechts onderbroken op gelijke afstand door de drie halfcirkelvormige terrassen. Planten worden in massa gegroepeerd.

In 1935 was het bloemperk opgevat in 4 rijen bestaande uit verschillende bloemvakken van willekeurige afmetingen. Dit in schril contrast met de rechtlijnigheid van de tuin. Banken werden voorzien in de directe omgeving van en met zicht op de sportaccommodatie. Deze sportaccommodatie sloot aan bij de nieuwe levensstijl van het Interbellum, de cultus van het lichaam.

Een pergola moest het geheel beëindigen en de nodige schaduw verschaffen. De volgroeide pergola zou aldus een zogenoemde '*chambre verte*' creëren. Aldus werd de relatie versterkt tussen de tuin en de monumentale schoolvleugel.

Bestaat de kans dat deze zeldzame modernistische tuin na de aanleg van de geplande ondergrondse parking wordt heraangelegd op basis van de oorspronkelijke plannen?

